

ПОЛИТИЧКО ДЕЛОВАЊЕ МИТРОПОЛИТА СРПСКОГ МИХАИЛА ЈОВАНОВИЋА

Презвитер Марко Р. Пајчин,
Универзитет у Београду
Православни богословски
факултет
markopajcin@hotmail.com

Апстракт: Митрополит српски Михаило активно је био укључен, поред црквеног, у политичке и друштвене живот Кнежевине и Краљевине Србије. Овоме су доприносили веома сложени унутарполитички односи у земљи, али и промене оријентације актуелне националне власти у својој политици. Црква је несумњиво имала веома значајну улогу у развијању шемелних идентитетских вредности српског народа, како у мањини, тако и у још увек неослобођеним српским покрајинама Босне и Херцеговине, Сјаве Србије и Македоније. Честа одсуства од актуелне политичке династике Обреновић, као и разлози повезани са његовим карактером као човека и јерарха, доводили су митрополита Михаила до несудасица и ошворених сукоба са њом. Иако је управљао Српском Црквом тошво четвори деценије, као један од значајнијих догађаја у његовом животу, али и у националној и црквеној историји, јесте његова смена са трона српских првојерараха и емиграција из Србије.

Кључне речи: Митрополит Михаило, краљ Милан, Закон о црквеним таксама, министар Стојан Новаковић, неканонска јерархија.

1. Биографија митрополита Михаила

Митрополит Михаило рођен је 1826. године у Сокобањи, добивши на крштењу име Милоје. Окончао је основну школу у Зајечару, а гимназију у Неготину. Епископ неготински Доситеј Новаковић га као свог питомца шаље на изучавање богословске науке у Београд. Остварујући запажене успехе у богословском училишту, митрополит београдски Петар Јовановић се стара да млади Милоје настави даље школовање

у Русији. Одлучено је да са још пет српских ђака и Милоје, потоњи српски митрополит, започне школовање у Кијевској духовној семинарији и Академији. У јулу месецу 1853. године окончао је Академију са изузетним успехом, стекавши звање магистра богословља. Боравак у Русији оставио је на Милоја дубок траг. Свега пар месеци пре завршетка школовања прима монашки постриг, а потом и чин јерођакона и јеромонаха. Михаило је изградио строги аскетски дух који ће умногоме утицати на његово управљање Српском Црквом.¹ Након повратка у отаџбину, јеромонах Михаило бива постављен за професора у Београдској богословији. За епископа је изабран у октобру 1854. године.²

Владарски карактер династичког дома Обреновића одликовао се строгом ауторитативношћу. Но, са друге стране митрополит Михаило био је личност непоколебивог карактера у заштити властитих мисаоних модела. Начини како треба уредити државу и српско друштво разликовали су се у очима Цркве и државе. Државни апарат имао је механизме помоћу којих се према Цркви односио као једном субординираном сегменту.³ Главни стожер таквих кретања били су представници Либералне странке. Она је структурално била разноликог састава. Сачињавали су је и народни људи који су били чврсто привржени монархистичком облику владавине и интелигенција, односно омладина која се школовала на престижним и угледним западноевропским универзитетима и њу је карактерисала оданост и монархији, али и спремност на исказивање властитих политичких уверења. Залагали су се за парламентарно уређење земље, што је подразумевало поштовање скупштински донетих закона чиме је сузбијана самовоља владара. У њихове највеће политичке успехе у раном периоду може се уврстити збацивање са власти кнеза Александра Карађорђевића, што је виђено као повољна прилика за успостављање ширег овлашћења Скупштине у законодавној власти. Још једна одлика Либералне странке била је тежња њених чланова да заузму значајна места у државној управи. Осећали су се спремнима за то услед боравка у иностранству, желећи да у српски народ унесу дух оновреме-

¹ Стеван М. Димитријевић, „Митрополит Михаило, Архиепископ Београдски и Митрополит Србије као православни јерарх, Србин, Словен и неимар Југословенства,” *Весник српске Цркве* 2, XXXVIII: 69–74; Ђоко Слијепчевић, *Историја српске православне цркве II. књига: Од почетка XIX века до краја Другој светској рати* (Минхен, 1966), 393–397; Предраг Пузовић, *Српска православна црква, Прилози за историју 2.* (Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ, 2000), 69–71.

² Ђоко Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополић Србије* (Минхен: Искра, 1980), 39–40; Марко Павловић, „Митрополит Михаило као шабачки епископ,” у *Живот и дело митрополића Михаила (1826–1898)*, ур. Академик Димитрије Стефановић (Београд: Полиграф, 2008), 50–52.

³ Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополић Србије*, 40.

них западних начела политичког деловања како би отклонили приличну пасивност и ретроградност.⁴ Но, оно што је упркос високом ступњу просвећености и напретка са којима су се сусрели боравећи изван Србије, остало у њима као трајна вредност јесте поштовање народног духа и етоса. Парадоксално, у исто време управо су Запад оцењивали као развратан и препреден. Потпуна примена тих модела није била могућа, али национални и друштвени положај народа морао је бити подигнут на један виши ниво. Фактори које су наводили либерали били су у основи њихове тежње да промене српско друштво, успостављајући дух демократије и парламентаризма по узору на модерни европски парламент.⁵ Међутим, упркос оптимистичним надањима овакав облик уређења није имао већег успеха. Један од значајних покушаја представљала је Светоандрејска скупштина. Сазвана је 1858. године на дан Светог апостола Андреја Првозваног, а закључена 31. јануара 1859.⁶ Овако бурне политичке прилике у земљи свакако су имале одјека и на Цркву. Кнез Милош дошао је у сукоб са тадашњим митрополитом београдским Петром Јовановићем. Наиме, према извесним дневничким забелешкама, митрополит је активно учествовао у његовом свргавању са власти 1839. године, што је за последицу имало кнежев став да се митрополит смени. Такође, постојала су мишљења да је чак Михаило као епископ шабачки активно учествовао у његовом свргавању са митрополитске катедре, како би он сâм што скорије постао поглавар Цркве.⁷ Но, оваква мишљења тешко се могу узети као релевантна уколико се има у виду да потичу од Михаилових оштрих противника. Са друге пак стране, постоје опречна мишљења да се управо митрополит Михаило залагао код кнеза Милоша да Петар не буде прогнан из земље, на шта је кнез одрично одговорио. Решење је пронађено у одлуци да смењени митрополит Петар преузме Епархију горњокарловачку, што је и потврђено указом аустријског цара крајем јула 1859. године. На овај начин створене су могућности за избор новог поглавара. Кнез Милош је, 19. јула 1859. године, потврдио избор влади-

⁴ Опширније: Данко Леовац, „Конзервативне и либералне идеје у Кнежевини Србији (1858-1869) – начела и пракса,” *Српске студије* 1 (2010): 217–239.

⁵ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића. Књига прва* (Београд: Издавачко и књижевско предузеће Геца Кон а. д., 1934), 37–51.

⁶ Мирослав Д. Пешић, Божица Б. Младеновић, „Развој либералних идеја у Кнежевини Србији од 1858. до 1869. године,” у *Наука и слобода. Зборник радова са научној скупи*, ур. доц. др Вера Вујевић (Пале: „DIS COMPANY”, 2015), 30–34.

Опширније: Драгослав Јанковић, *О политичким странкама у Србији XIX века* (Београд: Просвета, 1951), 90–125, 180–201.

⁷ Драган Новаковић, *Државно законодавство о православној цркви у Србији од 1804. до 1914. године* (Београд: Институт за теолошка истраживања, Службени гласник, 2010), 88–93.

ке шабачког Михаила за митрополита београдског. Потом је на изборној саборској седници у Крагујевцу, 25. јула исте године, Михаилo и био изабран за поглавара Српске Цркве.⁸

2. Политичко деловање митрополита Михаила Јовановића

Одмах по ступању на трон, Митрополит Михаилo се сусрео са сложеним црквеним и државним приликама. Иако је био поглавар Српске Цркве за време управе четири владара из династије Обреновић, сукоб са краљем Миланом против *Закона о црквеним таксима* постаће једно од најтрагичнијих збивања у српској историји. Ова борба усмерена је ка предочавању властима неодрживости таквог законодавног решења које нема ништа заједничко са аутентичним догматско-канонским уређењем Цркве. Са друге стране, овај Закон флагрантно је открио сву тешкоћу положаја Српске Цркве у Кнежевини Србији, оличену кроз настојање да се Црква преобликује у један сегмент државног уређења.⁹

Када је реч о наведеном сукобу између Цркве и државе у Србији, треба нагласити да он није настао искључиво због изгласавања новог Закона. Митрополит је био оштар противник овог Закона у чију штетност није сумњао, као и да ће исти озбиљно нарушити односе Цркве и државе, а која је грубо угрозила основу црквеног бића примењујући поједностављено државне законе и судске процесе на црквени живот. Уплитање државе у црквена питања на овакав начин представљало је најгрубље кршење њене аутономности. Због оваквих ставова, митрополит је оптуживан у домаћој штампи као неспособан да прихвати друштвени прогрес.

Након што је залагањем књаза Милоша Српска Црква постала аутономна (1831), очитује се све непосреднији надзор државних власти у погледу питања њеног унутрашњег управљања. Осим тога, доћи ће и до постављања епископа српског порекла, уместо високе јерархије коју су чинили грчки епископи. Такође, држава је преузела на себе обавезу да измири дотадашња дуговања Цариградској патријаршији, док је само проглашење аутономије по аутоматизму лишавало Српску Цркву таквих материјалних издатака. Политика кнеза Милоша је временом формирала зависност Цркве од државе у таквој мери да је она доспела у положај својеврсне државне институције.

⁸ Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополић Србије*, 36–37.

⁹ Станимир Спасовић, *Улога српске Цркве у националном ослобођењу* (Торонто: Источник, 1988), 146.

Активно вршење државно-националне политике од стране Цркве, представљало је централну окосницу решавања српског питања у поменутиим срединама. Иако је учествовала у ослободилачким војним и устаничким подухватима борећи се одано на страни српске државе, превасходно у периоду турског ропства када је имала улогу чувара највиших вредности, све је временом почело да добија неочекивану рецепцију. Политичке, грађанске и идеолошке идеје углавном из западноевропских центара одликовале су се строгим рационализмом који не настоји да прикаже традиционалне вредности као мерило националне самосвести.¹⁰ Наведени фактори неизоставно су доводили до раздвајања и удаљавања Цркве и државе у Србији. До отвореног сукоба са представницима црквених власти није долазило, свештенство је спокојно обављало своју дужност, али се мисија Цркве налазила више на туђем него ли на домаћем простору.¹¹

Најотвореније незадовољство актуалном политиком митрополит Михаилo ће исказати за време владавине кнеза (1868–1882), а потом и краља Милана Обреновића (1882–1889). Разлог за такав однос може се наћи у краљевој веома карактеристичној личности. Након што је навршио десет година, Милан одлази у Париз где га подучава француски филозоф и књижевник Ујет, који је имао велики ауторитет на њега. Захваљујући њему Милан је успео да се упише на лицеј Луј Велики који није окончао, јер су прилике у земљи изискивале да се врати у њу. Након атентата на кнеза Михаила, Намесништво је владало земљом четири године, будући да је Милан у тренутку ступања на престо имао четрнаест година.¹²

Врло специфичан лични карактер српског монарха није био део искључиво његовог детињства и одрастања. Наглост и резолутност у својим одлукама постаће готово саставни део његовог владарског манира. Међутим, радикалан заокрет у спољнополитичком деловању Об-

¹⁰ Поред оваквих, постојале су и похвалне оцене о деловању српских либерала коју је највећим делом сачињавала поменута млада интелигенција (Вукадин Сретеновић, *Династија Обреновић 3. Краљ Милан* (Београд: Специјални завод „Златибор“, Студио Перманент прес, 1991), 20–22). Треба истаћи да је Србија половином деветнаестог века била погодна тле за развој грађанских и социјалистичких идеја. Друштвена мисао као три погодна правца у којима се најподесније може развијати – либерални, социјалистички и радикални. О томе опширније: Чедомир Попов, Друштвена мисао, *Историја српског народа V-1. Од првој устанка до Берлинској конгреса 1804–1878* (Београд: Српска књижевна задруга, 1994), 310–312.

¹¹ Мирко Мирковић, *О правном положају српске Цркве у нашој прошлости* (Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, Досије, 2000), 316–317.

¹² Петар В. Крестић, „Кнез и краљ Милан у мемоаристици,” *Историјски часопис LIV* (2007): 193–194.

реновића настао је након односа Русије према Србији током Берлинског конгреса. У српској Влади јавило се неповерење у добротинство Русије услед њене неспремности да буде заштитник српских интереса на Конгресу, препуштајући великим силама онемогућавање територијалног проширења Србије, па чак и својеврсну окупацију Босне и Херцеговине од стране двојне Монархије.¹³ Разлоге за такве дипломатске поступке треба потражити у руским тврђењима да јој је приоритетније питање Велике Бугарске, што је и било потпомагано славенофилским одушевљењем које је требало да ослободи балканске народе од османског јарма. Русија је под изговором покровитељства потлачених народа заправо градила свој утицај како би остварила крајњи циљ, а то је заузимање Цариграда. Имајући такав спољнополитички курс, не зачуђује руска близина Бугарској и њене хегемонистичке претензије. Велика Бугарска је била пројекат руске Империје брижљиво израђен на такав начин да су одбојност и огорчење према Русији постали велики. Након Берлинског конгреса, кнез Милан који је био русофилски настројен одбацује такву политичку оријентацију и приближава се Аустроугарској којој ће остати привржен до краја своје владавине, видевши од тада у Русији неискреног пријатеља Србије.¹⁴

Иако је нова спољнополитичка оријентација Русије од стране српске Владе виђена као издајство вековног пријатељства, посреди је била обнова политичке и војне моћи Русије која је наступила владавином императора Александра Другог. Оваква тенденција започела је још током Кримског рата (1853–1855), који је, иако завршен поразом, врло побуђујуће деловао на руску јавност. Са друге пак стране, Аустроугарска је у јачању Русије, а нарочито њеног утицаја на Балканском полуострву, видела опасност за властити опстанак. Стога је приближавање, чак и граничење са Русијом, двојна Монархија видела као озбиљну претњу својим циљевима. Оновремена Србија, скромна по својој територији, међународном значају и богатству, настојала је да као основни политички циљ постигне ослобођење од тираније османске власти. Незавидан положај Србије био је праћен чињеницом да се она кроз подршку

¹³ О овоме видети опширније: Живан Живановић, *Политичка историја Србије у другој половини деведнаестог века. Књига прва: од Свето-Андрејске скипшићине до прогласа независности Србије 1858–1878* (Београд: Издавачка књижарница Геце Кона, 1923), 368–376; Сава Живанов, „Основи спољне политике Русије крајем 19. и почетком 20. века,” у *Зборник Матице српске за историју* 71–72, ур. др Милош Благојевић (Нови Сад: Матица српска, 2005), 60–62; Виктор И. Косик, „Русофиљство и русофобство на Балкану XIX–XX вв. (Болгария, Сербия, Россия),” *Српске студије* 5 (2014): 338–339.

¹⁴ Слободан Јовановић, *Влада Милана Обреновића. Књига друга* (Београд: Издавачко и књижарско предузеће Геца Кон а. д., 1934), 200–203.

Аустроугарској зарад ослобођења од турске власти, лишавала једног, а прихватала другог ропства. Србија је морала да се укључи у економске, друштвене и политичке токове као и да ојача властити национализам. Стога је њен развој био у значајној мери зависан од односа Аустроугарске и Русије. Иако је Русија на конгресу у Берлину у извесној мери неверила српска очекивања, захваљујући својој антиосманској и антиаустроугарској политици виђена је као подршка српским националним циљевима. Међутим, лишавање оног статуса који је Русија уживала у српском народу и потискивање на маргину политичког савезника након 1878. године, довели су до упућености на Аустроугарску. Политички основац Србије у овом периоду представља Хабзбуршка монархија која је имала у потпуности дивергентне друштвене, националне и економске циљеве у односу на њу. Двојна Монархија је настојала да промовише национални сепаратизам и идеал капитализма, док је са друге стране у Србији био заступљен ситнопоседнички слој углавном из руралних средина, као и малобројно грађанство ни изблиза развијено као европско.¹⁵

Узимајући у обзир наведене друштвено-политичке околности у којима се налазила тадашња Кнежевина Србија, не чуди одбојност коју је у митрополиту Михаилу будио хабзбуршки уплив. Митрополитово русофилство није наишло на позитиван пријем у државном врху. Иако је нешто више од годину дана након потписивања Берлинског конгреса Српска Црква стекла аутокефалију из руке Цариградске патријаршије, односи између краља Милана и митрополита Михаила додатно су се погоршали. На челу државе био је владар аустрофил, док поглавар Српске Цркве није одступао од својих панславистичких и русофилских концепција. Митрополитово неслагање са спољном политиком краља Милана, истакнуто прегалаштво на ослобођењу Срба кроз просветни, харитативни и мисионарски рад, непристајање да прекине брак између краља и краљице, али и мржња Беча и напредњачке Владе, најистакнутије су црте сукоба владара државе и поглавара Цркве. У таквим околностима тражен је погодан тренутак како би дошло до смене на трону поглавара Српске Цркве. Аустроугарски обавештајни извори су упозорили 1881. године кнеза Милана да митрополит Михаило исувише агитује за српско питање у Босни и Херцеговини.¹⁶

Повод за митрополитову смену нађен је у Закону о црквеним таксама који је потписан 3. априла без сагласности и консултације црк-

¹⁵ Димитрије Ђорђевић, „У сенци Аустро-Угарске,” *Историја српског народа VI-1. Од Берлинског конгреса до уједињења 1878–1918* (Београд: Српска књижевна задруга, 1983), 95–96.

¹⁶ Слијепчевић, *Историја српске православне цркве II. књига: Од почетка XIX века до краја Другој светској рата*, 424–429.

вених власти, а којим држава за свако примање свештеничког или монашког чина наплаћује прописану таксу.¹⁷ Митрополитово оштро противљење овом Закону, у којем је видео симонију и грубо кршење аутономије Цркве као и основних догматско-канонских начела, виђен је као акт подривања суверенитета државе, што је и констатовано у писму упућеном министру Стојану Новаковићу 12. маја 1881. године.¹⁸ Притисак из Беча на српску Владу био је све већи и морало је доћи до коначног обрачуна са митрополитом Михаилом. Ову обавезу да под потпуну контролу државе стави Цркву и онемогући сваку активност која не би у потпуности била у складу са званичном државном политиком, на себе је преузео министар просвете и црквених дела Стојан Новаковић. Митрополит Михаило био је присталица либералне политичке фракције у Србији. Насупрот њој, налазила се напредњачка странка која је сачињавала тадашњу Владу, а на чијем челу се налазио кнез Милан. Нарастајући антагонизам између њих бивао је све приметнији. Након пада Владе Јована Ристића, Новаковић се прикључио напредњачкој политичкој струји и активно учествовао у доношењу програма те странке 1879. и формалном оснивању 1881. године.¹⁹ Стога је обрачун са митрополитом Михаилом задобио чисто политичке оквире. Уставши против државног уплитања у делокруг рада Цркве, државна власт решила је да смени са места поглавара Српске Цркве најоштријег противника актуелне спољне политике.

Реакција министра Новаковића на цео овај случај била је праћена правничком логиком и надмоћношћу државне легислативе. Такође, заступани су и интереси и неповредив значај Народне скупштине. Иако је био ватрени заштитник интереса и светиње Цркве, митрополит Михаило предлагао је компромисно решење које ни министар Новаковић ни тадашња српска Влада нису прихватили. Наиме, митрополит је целокупан спор покушавао да разреши сугеришући да би одређене измене овог Закона биле пут ка постизању коначног решења. Министар

¹⁷ Предраг Пузовић, *Прилози за историју српске православне Цркве 3.* (Фоча: Православни богословски факултет „Св. Василије Острошки“, 2006), 212–213. Закон о црквеним таксама прописује новчане износе у члановима 61–76. (*Зборник прописа, уредаба и наредба архијерејског сабора православне српске Цркве у Краљевини Србији од 1839 до 1900. године* (Београд: државна штампарија Краљевине Србије, 1900), 386–387).

¹⁸ Епископ Мојсеј, *Црквено питање у Србији* (Београд: штампарија Пере Тодоровића, 1895), 6–8.

¹⁹ Михајло Војводић, „Митрополит Михаило и Слободан Новаковић,” у *Животи и дело митрополишта Михаила (1826–1898)*, ур. Академик Димитрије Стефановић (Београд: Полиграф, 2008), 41.

О односима ове две странке, опширније: Јовановић, *Влада Милана Обреновића. Књига друга*, 407–408.

Новаковић правдао је потребу доношења оваквог Закона веома лошим стањем у свештенству и готово уништеном ауторитету Цркве као последицу честих политичких подела међу њима, недостатка дисциплине и свести о моралној одговорности над својим позивом.²⁰ Свој писмени одговор митрополиту Михаилу, који је уследио чак два месеца након што му се српски првојерарх обратио, завршава резолутним одбацивањем свега што је Михаилу написао, упозоривши га да надаље користи тон који приличи ономе који у Цркви има највеће достојанство. Министар Новаковић је разлог за доношење овог Закона видео у усклађивању њеног исправног функционисања, индиректно оптуживши митрополита што је дозволио неуређено стање. Неуспело руковођење повереним му свештенством, што се митрополиту спочитавало, приморало је Народну скупштину да донесе законско решење које ће прекинути неповерење народа у Цркву. Додатном погоршању ситуације допринео је сукоб извесних свештенослужитеља који су своје притужбе против митрополита Михаила слали министру Новаковићу, што га је утврђивало у уверењу да се његова смена очекује од ниже јерархије.²¹

Будући да је сукоб између митрополита и министра Новаковића постепено превазилазио оквире личне нетрпељивости и неслагања, актуелне спорове било је неопходно решити на вишој инстанци. Митрополит је сазвао Архијерејски Сабор 1881. године где је разматран настали спор у вези са *Законом о црквеним таксама*. Било је извесних апеловања од стране епископа на митрополита да на самом почетку сукоба сазове Сабор 21. септембра, чиме би у његово решавање била укључена цела српска Црква, а лична димензија сукоба са министром била ублажена или чак сасвим изгубљена. Међутим, митрополит је ипак одлучио да је најприкладније да као поглавар Цркве покуша да разреши овај проблем. Након саборских дискусија, донета је коначна одлука која је изражавала једногласно мишљење српских архијереја у погледу примене *Закона о црквеним таксама*.²² Једнодушност архијерејског Сабора који су чинили епископи нишки Виктор, неготински Мојсије, шабачки Јероним, ужички Викентије на челу са митрополитом, по овом питању постаће једно од најспорнијих места целокупне проблематике, различито тумачена и веома упитна. Неоспорни ауторитет митрополита Михаила није омогућавао неку плоднију и ширу саборску дебату. Са друге пак стране, у појединим препискама између митрополита и Владе произлази тон да се сâм митрополит заклања иза ауторитета Сабора.²³

²⁰ Спасовић, *Улога српске Цркве у националном ослобођењу*, 161.

²¹ Пузовић, *Прилози за историју српске православне Цркве* 3, 214–216.

²² Епископ Мојсеј, *Црквено питање у Србији*, 11–12.

²³ Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополић Србије*, 224–225.

Амбивалентност у тумачењима саборског односа огледа се у томе што је митрополит сматрао да се прописи Закона не могу вршити уколико се односе на чинодејства, а други да је Михаило био уверен да ће архијереји у потпуности одбацити примену закона. Разлог неспоразума настао је у митрополитовом пропратном писму српској Влади. Наиме, архијереји су заступали став да се Закон примењује уколико се исправе спорне одредбе и ускладе са канонским и догматским предањем Цркве, док је митрополит тврдио да ниједан архијереј неће применити овај Закон у подручној му епархији. Архијерејски Сабор је настојао да прихвати овај Закон искључиво уколико би се кориговала спорна места. Међутим, овакав став архијерејског Сабора митрополит Михаило није саопштио министру Новаковићу и у писму датираним од 10. октобра саопштава му да је Сабор упознат са њиховом преписком, да се мишљење епископата приликом доношења одредби Закона које се тичу Цркве треба консултовати, те да уколико дође до несагласности, Сабор има пуно право да негодује, одбаци и тражи исправке спорних места. Члановима Владе постало је јасно да митрополит Михаило свој лични став прокламује као одлуку архијерејског Сабора.

Једини начин да се установи шта заиста о *Закоњу о црквеним таксама* мисле српски епископи било је појединачно саслушавање у згради Београдске митрополије. Сва четири епископа била су саслушана 15. октобра и дали су у потпуности другачије закључке и погледе на целокупну ситуацију од оне коју је митрополит Михаило поднео Влади у пропратном акту као став Архијерејског Сабора.²⁴ Тежак положај митрополита Михаила био је додатно отежан изјавама српских епископа датих министру Новаковићу и његовом секретару Стојану Поповићу. Иза овог Владиног акта налазила се намера да се Архијерејски Сабор разједини и супротстави митрополиту Михаилу. Њихов положај био је вешто инструментализован како би се додатно оснажила Влада у смени митрополита. Веома је могуће да је дошло до уцењивања и застрашивања епископа од стране власти, што би донекле оправдало антиномичне изјаве у размаку од свега неколико дана. Свој положај митрополит је покушао да разреши обративши се писмом председнику српске Владе Милану Пироћанцу у којем му саопштава да је осуђен без пресуде и саслушања, да су речи писма које је упутио извучене из контекста, те да је спреман на примену Закона уколико се изврше потребне измене у складу са канонима Цркве.²⁵

²⁴ Епископ Мојсеј, *Црквено мишљење у Србији*, 14–16; Слијепчевић, *Михаило, архијерејски београдски и митрополит Србије*, 226.

²⁵ Епископ нишки Виктор изјавио је да Архијерејски Сабор није решио да Закон о таксама не прими и не извршује; епископ неготински Мојсеј да се Закон врши и даље

Овај митрополитов захтев председнику Владе није допринео решењу ситуације будући да се целокупно државно руководство управљао према ставовима министра Новаковића, а који је 18. октобра 1881. године поднео реферат кнезу Милану у којем наводи историјат црквеног питања у Кнежевини Србији. Овај документ обилује бројним министровим оптужбама на рачун митрополитовог управљања Црквом, чија је делатност оцењена као антидржавна, недовољна енергична у погледу подизања нивоа угледа Цркве у друштву, као и пример самовољног решавања одређених спорова без консултовања са државним властима. Своје излагање Новаковић је окончао захтевом да митрополит Михаило буде смењен са положаја поглавара српске Цркве, што је кнез Милан истог дана одобрио и поставио епископа неготинског Мојсија Вересића за администратора Архиепископије београдске.²⁶ Министар Новаковић је истог дана уручио кнежев указ Митрополиту Михаилу којим се разрешава дужности даљег управљања Архиепископијом београдском и Митрополијом српском. Митрополит је, упркос молби архијереја да се настави заседање Сабора, акт о разрешењу прихватио и мирно се повукао, препустивши администратору даље управљање током Сабора.²⁷

Након митрополитовог повлачења, а на предлог епископа Мојсеја 20. октобра сазвана је нова седница Архијерејског Сабора на којој су истакнуте заслуге дотадашњег митрополита за црквени и друштвени живот у Србији. Архијереји су констатовали да митрополит Михаило није учинио канонски преступ који би изискивао његову смену, што показује њихову свест да је посреди била лична и политичка нетрпељивост угледних

док се не измене спорна места; епископ ужички Викентије да се Закон мора вршити; епископ шабачки Јероним да влада земаљска измени тачке које су противне канонима црквеним (Епископ Мојсеј, *Црквено ишћање у Србији*, 17–18; Спасовић, *Улога српске Цркве у националном ослобођењу*, 164).

²⁶ „(...) Једино уверење да је држави највећа снага у поштовању закона, а да нарочито на врху црквене управе не може опстати човек, који отворено нарушава закон, присвајајући себи власт законом другим властима одређену; који у име својих другова службено влади саопштава оно, што они нису закључили, и који одриче покорност законима, могло је принудити владу Вашег Височанства да се реши да замоли Ваше Височанство да бисте изволели потписати указ, којим се Његово Високопреосвештенство господин Митрополит Михаил разрешава од администрације архиепископије београдске и митрополије српске.” На ово је кнез Милан само кратко одговорио: „Књаз одобрава.” (Епископ Мојсеј, *Црквено ишћање у Србији*, 26; Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополијски Србије*, 229; Спасовић, *Улога српске Цркве у националном ослобођењу*, 165).

²⁷ Епископ Мојсеј, *Црквено ишћање у Србији*, 27–28. О личности неготинског епископа Мојсеја Вересића видети подробније: Сава епископ шумадијски, *Српски јерарси од деветтог до двадесетог века* (Крагујевац: Каленић, 1996), 340; Предраг Пузовић, *Прилози за историју Српске Православне Цркве 4.* (Београд: Православни богословски факултет Универзитет у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2014), 349.

државника према митрополиту. Одлука српске Владе о смени митрополита наишла је на оштро противљење у руској Влади која је подсетила власти у Србији да руско-српски односи услед оваквог антиканонског деловања не могу бити као раније, све док се не разреши спорно питање. За руску страну није било никакве сумње да је Михаило жртва аустријске политике на Балкану. Кнез Милан је на осуде из Русије одговорио веома реско, заступајући мишљење да се ради о унутрашњим политичким питањима Кнежевине Србије и да руском агитовању нема места.²⁸

Свргавање митрополита Михаила додатно је отежало односе Српске Цркве и државе. Епископи су из страха за властите положаје или пак осећања кривице што енергичније нису устали у заштиту предстојатеља Српске Цркве, одлучили да промене свој став према целокупним збивањима. Разрешење митрополита нарушило је канонски темељ Цркве, онемогућило исправно деловање и живот и угрозило даљи ток Архијерејског Сабора. Како би се прекинуло конфузно стање, епископи су одлучили да саставе допис министру Новаковићу, решивши да се одрекну даљег управљања подручним им епархијама.²⁹ Овај акт потписали су сви тадашњи епископи: неготински Мојсеј, нишки Виктор, ужички Викентије и шабачки Јероним. Државна власт није олако схватила ово писмо. Након само једнога дана уследила је реакција министра Новаковића како би се онемогућило спровођење одлуке. Он је уверавао епископе да ће се новонастало стање у Српској Цркви ускоро уредити. Користио је веома благ тон у обраћању српским владикама, постављајући се заштитнички према њиховом несигурном и тешком положају. Међутим, како је видно из кореспонденције на релацији између српских архијереја и Новаковића, њихово одбијање да учине било какав уступак и одустану од донете одлуке било је неопозиво. Оставка епископа од 23. октобра 1881. године засигурно представља смео и храбар чин. Међутим, након што су присуствовали седници под председавањем кнеза Милана, епископи су једногласно повукли своје оставке које су свега неколико часова раније уручили министру Новаковићу. Кнез је замолио епископе да наставе свој даљи рад у епархијама. Поред тога што су опозвали своје оставке, епископи су *de jure* прихватили смењивање митрополита Михаила. Када је реч о прихватању епископа неготинског Мојсеја за администратора митрополије, епископи су одбили да прихвате овај акт и његово председавање Архијерејским Сабором.³⁰

²⁸ Епископ Мојсеј, *Црквено питање у Србији*, 34–35; Јовановић, *Влада Милана Обреновића. Књижа група*, 412–413.

²⁹ Епископ Мојсеј, *Црквено питање у Србији*, 29–30.

³⁰ Слијепчевић, *Историја српске православне цркве II. књижа: Од почетка XIX века до краја Другој светској рата*, 438–440.

Црквени живот није могао бити статичан, а са друге стране привремена управа није могла неограничено трајати. Државне власти имале су страх да се архијереји позову на Устав у ком стоји да је смењени митрополит задржао свој чин и да се док је жив не може бирати нови поглавар. Стога се морало приступити измени Закона о црквеним властима који би и регулисао избор новог предстојатеља српске Цркве. Крајем 1881. године Новаковић је од епископа Мојсеја тражио да се сазове Архијерејски Сабор, што се и догодило почетком наредне године. Влада је саставила предлог допуне Закона о црквама који је означавао потпуно потчињавање Српске Цркви вољи и одлукама државе. Међутим, пре него што је требало да их изгласа на седници, заказаној за 7. јануар 1882. године, послала их је на разматрање члановима Архијерејског Сабора који су на седници 17. јануара исте године одлучили да се Сабор уопште не може одржати, с обзиром на то да нема митрополита као и на њихову послушност првојерарху све док је жив.

Када је реч о мишљењу епископа о законским пројектима који су им достављени на увид, одговорили су да не могу давати своје мишљење о томе, јер се Сабор канонски састаје само под председништвом митрополита, а тренутна ситуација је заправо конференција, а ни у ком случају Архијерејски Сабор, образлажући исправност свога става црквеним канонима.³¹ Епископи се још позивају и на заклетву дату свом духовном оцу и првојерарху Цркве, као и на обавезу поштовања канона које ће преступити уколико буду саборовали без његовог присуства, чиме се и укида валидност самога Сабора. Једнодушност српских епископа по овом питању била је видљива. Министар Новаковић је имао пред собом слику апсолутне духовне, моралне чврстине и свести о одговорности пред Црквом и историјом за своје поступке изражене у лицима тадашњих српских архијереја. Њихова неспремност да узмакну пред снажним притисцима државних власти представља пример отпора апсолутистичком деспотизму кнеза Милана Обреновића. Упркос противљењу епископа *Закон о изменама и допунама Закона о црквеним властима*, од 30. септембра 1862. године, Народна скупштина је изгласала 31. децембра 1882. године. Епископи су одбили да поштују овај Закон који је више него претходни кршио црквене каноне и спутавао њихова овлашћења и утицао на унутрашња црквена питања.³²

Обећање дато епископима да ће се црквено питање позитивно разрешити изменама и допунама Закона још више је ускомешало це-

³¹ Епископ Мојсеј, *Црквено питање у Србији*, 39–41; Слијепчевић, *Историја српске православне цркве II. књига: Од почетка XIX века до краја Другој светској рати*, 441–442.

³² Новаковић, *Државно законодавство о православној цркви у Србији од 1804. до 1914. године*, 121–124.

локупни след догађаја и онемогућило проналажење решења између Цркве и државе. Привремена управа у Српској Цркви није могла трајати неограничено. Стога је било потребно изабрати новог поглавара Цркве. Изменивши Закон и оформивши Изборно тело, државна власт је у потпуности контролисала будући избор српског митрополита. Након убеђивања да сазове изборни Архијерејски Сабор, епископ Мојсеј је остао доследан и одбио је да то учини, узимајући у обзир да српски архијереји неће даље учествовати у неканонском стању у Цркви, што је резултирало да сви поднесу оставке на своје положаје 1. фебруара 1883. године. Ово није зауставило министра Новаковића који је сазвао Изборно тело на којем је, 20. марта 1883. године, за новог архиепископа београдског и митрополита Србије изабран архимандрит Теодосије Мраовић, што је краљ Милан истог дана потврдио својим указом. Ниједан епископ није присуствовао избору новог поглавара, одбијајући да архимандрита Теодосија хиротонишу у чин епископа. Министар Новаковић се обратио карловачком патријарху Герману Анђелићу који је прихватио да изврши хиротонију, који је то и учинио 27. марта 1883. године у Саборној цркви у Сремским Карловцима, заједно са епископима темишварским Георгијем Бранковићем и бачким Василијаном Петровићем. Након што је новоизабрани поглавар Српске Цркве митрополит Теодосије обавестио епархијске конзисторије о разрешењу дужности подручних епархијских архијереја, сâм је преузео положај администратора на упражњеним епархијама. Разумљиво је да такво стање није могло дуго трајати и да је било питање само тренутка када ће се приступити избору нове јерархије. У веома кратком року за новог епископа шабачког изабран је архимандрит Самуило Пантелић (1884), за епископа нишког архимандрит Нестор Јовановић (1883), а за епископа ужичког архимандрит Корнелије Станковић (1883). Будући да су се поједини епископи неканонске јерархије убрзо по хиротонији упокојили, за новог епископа нишког након упокојења Нестора, изабран је Димитрије Павловић (1884), а за новог епископа жичког након Корнелија изабран је Никанор Ружичић (1886). Епископи неготински и шабачки нису бирани с обзиром на то да су обе епархије укинуте 1886. године.³³

Видевши на који начин се одвија решавање црквеног питања у Србији, смењени митрополит српски Михаило упутио се у емиграцију.

³³ Слијепчевић, *Историја српске православне цркве II. књига: Од почетка XIX века до краја Другој светској рати*, 445–446; Сава Вуковић, „Стварање нове више јерархије после насилног уклањања митрополита српског Михаила,” у *Животи и дело митрополијата Михаила (1826-1898)*, ур. Академик Димитрије Стефановић (Београд: Полиграф, 2008), 2; 12–15.

Митрополит ће се у емиграцији налазити све до абдикације краља Милана (22. фебруар 1889. године), када власт у земљи преузима његов син, краљ Александар Први Обреновић, владајући уз намеснике Јована Ристића, Јована Белимарковића и Косту Ст. Протића, будући да је био малолетан приликом ступања на престо. Митрополит се краљевим указом вратио у Србију 28. маја исте године и преузео поновну управу над Српском Црквом.³⁴

Јерархија која је управљала Српском Црквом, у периоду од 1883. до 1889. године, разрешена је дужности. Сви епископи су пензионисани, повукавши се мирно са својих катедри. Митрополит Михаило се, после повратка у земљу, суочио са одсуством епископата. Једини епископ који је остао жив из првог периода Михаиловог управљања Црквом (1859–1881) био је епископ шабачки Јероним, који је по повратку у отаџбину постављен за нишког епископа. По његовом уснућу у Господу, за нишког владику је постављен Инокентије Павловић, потоњи митрополит Србије. Будући да су неготинска и шабачка епархија биле укинуте, након обнове истих 1890. године, за новог неготинског епископа постављен је архимандрит Мелентије Вујић, а за епископа жичког Сава Бараћ-Дечанац.³⁵

Митрополит Михаило се упокојио 5. фебруара 1898. године у Београду. Избором епископа нишког Инокентија Павловића 15. фебруара исте године за новог поглавара и постављањем Никанора Ружичића за епископа нишког, али и Димитрија Павловића за епископа шабачког, црквено питање у Србији је коначно било решено.³⁶

* * *

³⁴ Новаковић, *Државно законодавство о православној цркви у Србији од 1804. до 1914. године*, 130–131.

³⁵ Слијепчевић, *Историја српске православне цркве II. књига: Од почетка XIX века до краја Другој светској рата*, 454–455; Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије*, 358, 371, 376; Предраг Пузовић, *Прилози за историју српске православне Цркве* (Ниш: Византијско огледало, 1997), 253–256.

³⁶ Слијепчевић, *Историја српске православне цркве II. књига: Од почетка XIX века до краја Другој светској рата*, 466, 468; Слијепчевић, *Михаило, архиепископ београдски и митрополит Србије*, 607, 609; Пузовић, *Српска православна црква, Прилози за историју 2*, 79; Предраг Пузовић, *Српска Патријаршија: историја Српске православне цркве* (Нови Сад: Православна реч, 2010), 195.

Библиографија

- Војводић, Михајло. „Митрополит Михаило и Слободан Новаковић.” У *Живој и дело митрополиџа Михаила (1826-1898)*. Уредник Академик Димитрије Стефановић, 35-48. Београд: Полиграф, 2008.
- Вуковић, Сава. „Стварање нове више јерархије после насилног уклањања митрополита српског Михаила.” У *Живој и дело митрополиџа Михаила (1826-1898)*. Уредник Академик Димитрије Стефановић, 1-19. Београд: Полиграф, 2008.
- Вуковић, Сава. *Српски јерарси од деветиој до двадесетиој века*. Крагујевац: Каленић, 1996.
- Димитријевић, Стеван М. „Митрополит Михаило, Архиепископ Београдски и Митрополит Србије као православни јерарх, Србин, Словен и неимар Југословенства.” *Весник српске Цркве* 2, XXXVIII: 63–110.
- Живанов, Сава. „Основи спољне политике Русије крајем 19. и почетком 20. века.” У *Зборник Матице српске за историју* 71-72. Уредник др Милош Благојевић, 59–99. Нови Сад: Матица српска, 2005.
- Живановић, Живан. *Полиџичка историја Србије у другој половици деветнаесетиој века. Књиџа прва: од Свето-Андрејске скуишћине до пројласа независности Србије 1858–1878*. Београд: Издавачка књиџарница Геце Кона, 1923.
- Зборник правила, уреџаба и нареџаба архијерејској сабора православне српске Цркве у Краљевини Србији од 1839 до 1900. године*. Београд: дрџавна штампарија Краљевине Србије, 1900.
- Јанковић, Драгослав. *О пољичким сџранкама у Србији XIX века*. Београд: Просвета, 1951.
- Јовановић, Слободан. *Влада Милана Обреновића. Књиџа прва*. Београд: Издавачко и књиџарско предузеће Геца Кон а. д., 1934.
- Јовановић, Слободан. *Влада Милана Обреновића. Књиџа другој*. Београд: Издавачко и књиџарско предузеће Геца Кон а. д., 1934.
- Косик, И. Виктор. „Русофиљство и русофобство на Балканах XIX–XX вв. (Болгария, Сербия, Россия).” *Српске сџудије* 5 (2014): 337–353.
- Крестић, В. Петар. „Кнез и краљ Милан у мемоаристици.” *Историјски часопис* LIV (2007): 193–214.
- Леовац, Данко. „Конзервативне и либералне идеје у Кнежевини Србији (1858–1869) – начела и пракса.” *Српске сџудије* 1 (2010): 217–239.
- Мирковић, Мирко. *О правном положеју српске Цркве у нашој прошлости*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду, Досије, 2000.
- Мојсеј, Епископ. *Црквено пошњање у Србији*. Београд: Штампарија Пере Тодоровића, 1895.

- Новаковић, Драган. *Државно законодавство о православној цркви у Србији од 1804. до 1914. године*. Београд: Институт за теолошка истраживања, Службени гласник, 2010.
- Павловић, Марко. „Митрополит Михаило као шабачки епископ.” У *Живој и дело митрополији Михаила (1826-1898)*. Уредник Академик Димитрије Стефановић, 49–63. Београд: Полиграф, 2008.
- Пешић, Д. Мирослав и Божица. Б. Младеновић, „Развој либералних идеја у Кнежевини Србији од 1858. до 1869. године.” У *Наука и слобода. Зборник радова са научној скупи*. Уредник доц. др Вера Вујевић, 27–39. Пале: „DIS COMPANY”, 2015.
- Попов, Чедомир, Димитрије Ђорђевић, Новица Ракочевећ, Ђорђе Микић, Коста Милутиновић, Крестић Василије, Андрија Раденић и Милорад Екмечић. *Историја српског народа VI-1. Од Берлинској конгреса до уједињења 1878–1918*. Београд: Српска књижевна задруга, 1983.
- Пузовић, Предраг. *Прилози за историју српске православне Цркве 3*. Фоча: Православни богословски факултет „Св. Василије Острошки”, 2006.
- Пузовић, Предраг. *Прилози за историју Српске Православне Цркве 4*. Београд: Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Институт за теолошка истраживања, 2014.
- Пузовић, Предраг. *Прилози за историју српске православне Цркве*. Ниш: Византијско огледало, 1997.
- Пузовић, Предраг. *Српска православна црква, Прилози за историју 2*. Београд: Хиландарски фонд при Богословском факултету СПЦ, 2000.
- Пузовић, Предраг. *Српска Патријаршија: историја Српске православне цркве*. Нови Сад: Православна реч, 2010.
- Слијепчевић, Ђоко. *Михаило, архиепископ београдски и митрополиј Србије*. Минхен: Искра, 1980.
- Слијепчевић, Ђоко. *Историја српске православне цркве II. књига: Од почетка XIX века до краја Другој светској рати*. Минхен, 1966.
- Спасовић, Станимир. *Улога српске Цркве у националном ослобођењу*. Торонто: Источник, 1988.
- Сретеновић, Вукадин. *Династија Обреновић 3. Краљ Милан*. Београд: Специјални завод «Златибор», Студио Перманент прес, 1991.
- Стојанчевић, Владимир, Јован Милићевић, Чедомир Попов, Радоман Јовановић и Милорад Екмечић. *Историја српског народа V-1. Од првој устанка до Берлинској конгреса 1804–1878*. Београд: Српска књижевна задруга, 1994.

Примљено: 12. 1. 2024.

Одобрено: 11. 6. 2024.

Presbyter Marko R. Pajčin,
University of Belgrade, Faculty of Orthodox Theology
markopajcin@hotmail.com

POLITICAL ACTIVITY OF METROPOLITAN OF SERBIA MIHAILO JOVANOVIĆ

Summary: Metropolitan Mihailo of Serbia was actively involved, in addition to the Church, in the political and social life of the Principality and Kingdom of Serbia. This was contributed by the very complex internal political relations in the country, as well as the changing orientations of the current national government in foreign policy. The Church undoubtedly had a very significant role in developing the basic identity values of the Serbian people, both in the homeland and in the still unliberated Serbian provinces of Bosnia and Herzegovina, Old Serbia and Macedonia. Frequent deviations from the current policy of the Obrenovic dynasty, as well as reasons related to his character as a man and a hierarch, led Metropolitan Mihailo to disagreements and open conflicts with her. Although he managed the Serbian Church for almost four decades, one of the most significant events in his life, but also in national and Church history, was his removal from the throne of the Serbian Orthodox Archbishop and Metropolitan and his emigration from Serbia.

Key words: Metropolitan Mihailo, King Milan, Law on Church Taxes, minister Stojan Novaković, a non-canonical hierarchy.